

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ПАВЛИК НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 81-115:[811.111+811.161.2] (043.3)

КОМУНІКАТИВНА ТА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ
ФАТИЧНИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ
В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ
(на матеріалі драматичних творів кінця ХІХ – початку ХХ століть)

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Денисова Світлана Павлівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
професор кафедри німецької філології та перекладу
і прикладної лінгвістики

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Іваницька Наталія Борисівна,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського торговельно-економічного університету,
завідувач кафедри іноземної мови і перекладу

кандидат філологічних наук
Швець Олександр Віталійович,
ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди”,
викладач кафедри іноземної філології, перекладу
та методики навчання

Захист відбудеться “1” березня 2018 р. о 13:30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.26 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Тургенєвська, 8/14

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9

Автореферат розісланий “29” січня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.С. Толчеева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена вивченню комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів в англо- та україномовних драматичних творах кінця XIX – поч. XX ст. У роботі ідентифіковано три комунікативні види фатичних мовленнєвих актів за функцією: встановлення, підтримки та завершення контакту; встановлено три структурні різновиди (прості, складні та складені) фатичних мовленнєвих актів встановлення та завершення контакту з їхньою спільною та відмінною семантичною таксономією у зіставлюваних мовах; виявлено дві групи (спеціалізовані й неспеціалізовані) фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту та здійснено їх зіставну інтерпретацію в англійській та українській мовах.

Сучасний етап розвитку мовознавства характеризується як новими підходами до вивчення мови – невід’ємної частини повсякденного життя людини та процесів її спілкування, так і класичними, з-поміж яких і донині перспективними залишаються: *комунікативна лінгвістика* (Ф.С. Бацевич, В.В. Богданов, П. Грайс, С.П. Денисова, А.А. Зернецька, С.М. Іваненко, О.С. Іссерс, А.В. Корольова, Ю.В. Косенко, Г.Г. Почепцов, О.О. Селіванова, І.І. Сєрякова, Й.А. Стернін та ін.), *прагматика з її теоріями мовленнєвих актів* (Л.О. Азнабаєва, Н.Д. Арутюнова, Дж. Браун, Д. Вандервекен, Т.Т. Врабель, Дж. Гюль, М.К. Джібрин, А.В. Дедушно, В. Загерак, В.І. Карабан, В.І. Карасик, Ю.В. Микитюк, Дж.Л. Остін, Дж.Р. Серль, Р.В. Серебрякова, І.П. Сусов, Н.А. Трофимова, Д.О. Фадіса, І.С. Шевченко та ін.), *когнітивна прагматика* (М.О. Акішина, Л.Р. Безугла, В.Ф. Велівченко, Т.А. ван Дейк, О.В. Єрмакова, Н.Є. Коваль, О.М. Мосейчук, О.В. Тищенко та ін.) та *теорії мовленнєвого етикету* (Н.Д. Бабич, М.П. Білоус, С.К. Богдан, П. Браун, Р. Вотс, Л.Я. Гнатюк, В. Ескандел-Відал, Дж. Коутс, Т.В. Ларина, С. Левінсон, М.А. Лочер, О.М. Мельничук, С. Мілз, К.П. Сергієнко, М. Стаб, М.О. Стахів, О.В. Стахнова, М.П. Фабіан, Н.І. Формановська, Ч.А. Фергюсон, Дж. Холмс та ін.) тощо, пропонуючи комплексне розроблення важливих для сьогодення ідей.

Одним із найбільш дискусійних питань названих напрямів лінгвістики є протиставлення понять *фатичне спілкування* (С.В. Андрєєва, Т.Г. Винокур, А.Р. Габідулліна, В.В. Дементьєв, Г.Г. Почепцов, К.Ф. Сєдов, Р.Й. Якобсон та ін.) й *інформативне повідомлення* (Дж. Браун, Дж. Гюль, О.О. Залєвська, В.Б. Касевич, В.Б. Кашкін, Є.В. Ключєв, Г.С. Онуфрієнко, О.А. Семенюк, В.Ю. Паращук, Ю. Хабермас та ін.), де перше – розглядається як самостійне явище комунікативної лінгвістики, вступ у розмову заради самого спілкування, головною інтенцією якого є лише задоволення потреби в комунікації, пов’язане з “механістичним використанням мови”, тобто спілкування без повідомлення, тоді як друге вважають повноцінним використанням мови для трансляції інформації (Е. Берн, Дж.Б.С. аль-Кінай, Дж. Коупланд, Н. Коупланд, М.П. Круз, Дж.Н. Ліч, В. Міллер, Х. Омар, В.Р. Рахман, Дж.Д. Робінсон, Л. Урбанова, М. Якубі та ін.).

При цьому думки науковців щодо можливих сфер і широти використання самої *фатики* (Л.Г. Волкова, І.В. Грабовська, А.Г. Гурочкіна, Л.Р. Дускаєва, Г.В. Карпук, О.В. Колодій, Н.А. Корнилова, Дж. Лейвер, Т.Г. Рабенко, О.М. Рядчикова, В.Ю. Федотова, Ж. Хіга, В.Б. Черник, О.С. Шаніна та ін.) теж не є одноставними.

Зокрема, триває обговорення таких суміжних понять, як *фатичне спілкування* (Е. Бенвеніст, Дж. Браун, Дж. Гюль, Б. Кларк, Б. Маліновський, І. Мухаві, Г. Сенфт, Н. Стів, Н.І. Формановська, Т.В. Чернишова та ін.), *фатичне мовлення* (Л.О. Азнабаєва, Т.Г. Винокур та ін.) та *фатична метакомунікація* (Ю.В. Косенко, Ю.В. Матюхіна, Г.Г. Почепцов, Т.Д. Чхетіані та ін.).

Фатичне спілкування стало об'єктом наукової уваги в середині ХХ ст. завдяки працям соціолінгвіста Б. Маліновського, де це поняття витлумачували як діалог, що не містить жодної інформації, або як спілкування, що базується на вживанні традиційних фраз, які закладають фундамент зв'язків між людьми (Е. Бенвеніст). З розвитком прагматики до наукового обігу поступово вводять поняття *фатичне мовлення* на позначення актів встановлення, підтримки чи завершення суб'єкт-суб'єктних стосунків за допомогою контактних формул, етикетних кліше, фатичного діалогу та фатичного повістування (Т.Г. Винокур), паралельно з яким у класифікації мовленнєвих актів уже виділяють *фатичні мовленнєві акти*, або *фатичні метакомунікативи* (Г.Г. Почепцов); *контактиви*, або *висловлювання мовленнєвого етикету* (Н.І. Формановська), під якими також розуміють *фатичні мовленнєві акти*; *комунікативи-фативи* (І.І. Прибиток) тощо. Згодом дослідники (Ю.В. Косенко, Ю.В. Матюхіна, Г.Г. Почепцов, Т.Д. Чхетіані) почали оперувати терміном *фатична метакомунікація* на позначення процесу регуляції комунікативного ходу, спрямованого на встановлення й підтримку міжособистісних зв'язків, тобто на оформлення, організацію та регуляцію спілкування.

Виходячи з наведених пояснень об'єктів фатички, можемо припустити, що між ними наявні гіперо-гіпонімічні відношення, де гіперонімом є фатична метакомунікація, а гіпонімами – фатичне спілкування як процес і фатичне мовлення як його результат, способом досягнення якого є *фатичні мовленнєві акти* (далі – ФМА). Ці утворення в кожній етнокультурі є специфічними і становлять науковий інтерес саме в зіставному аспекті.

Актуальність теми дисертаційної роботи визначається її зорієнтованістю на вивчення взаємозв'язку між компонентами мовленнєвої діяльності людини, на розкриття соціально-регулятивної інформації за допомогою різних мовленнєвих актів, одним з яких є фатичний мовленнєвий акт. Ця проблема є особливо актуальною у міжкультурній комунікації, адже фатичне спілкування відображає національно-культурні стереотипи поведінки носіїв певних мов. Окреме питання у фатичній комунікації пов'язане з механізмами її відтворення в художньому мовленні, де постає необхідність дослідження художньо опрацьованих (стилізованих) фатичних мовленнєвих актів, які вже є продуктами індивідуально-авторської креативної свідомості представника конкретної лінгвокультури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова в рамках фундаментального наукового проекту, виконуваного за рахунок видатків фонду Державного Бюджету України “Германо-романо-слов'янський корпус аутентичних наукових текстів із лінгвоантропогенезу: розробка технологій нового покоління” (державна реєстрація № 0117U004901).

Дисертація є складовою частиною наукової теми кафедри філософії мови, порівняльного мовознавства і перекладу НПУ імені М.П. Драгоманова “Лінгвофілософські параметри дослідження мовних одиниць в контексті міжкультурної комунікації”. Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради НПУ імені М.П. Драгоманова, протокол № 6 від 30 січня 2014 року, уточнено і перезатверджено на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.15 НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 8.1 від 16 листопада 2017 року).

Метою дисертації є виявлення комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів в англо- та україномовних драматичних творах кінця ХІХ – поч. ХХ ст.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- сформулювати теоретичні положення дисертації, пов’язані з питаннями фатики, фатичного спілкування і фатичного мовлення;
- розробити комплексну методику зіставлення фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах;
- ідентифікувати види фатичних мовленнєвих актів за комунікативною функцією і зіставити їхню організацію в англійській та українській мовах;
- класифікувати фатичні мовленнєві акти встановлення та завершення контакту за структурою та здійснити їхню семантичну таксономію у зіставлюваних мовах;
- представити семантичну організацію фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту в англійській та українській мовах;
- схарактеризувати спільні закономірності та національно-культурні відмінності в комунікативній і структурно-семантичній організації фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах.

Об’єктом дослідження є фатичні мовленнєві акти в англійській та українській мовах.

Предмет дослідження становлять комунікативні функції, структура і семантика фатичних мовленнєвих актів, відображених в англо- та україномовних драматичних творах кінця ХІХ – поч. ХХ ст.

Фактичним матеріалом дослідження є 3284 одиниці фатичних мовленнєвих актів (англ. 1748 / укр. 1536), вилучених з англомовних (Bernard Shaw “Pygmalion”, “Mrs. Warren’s Profession”, “How He lied To Her Husband”; John Galsworthy “The Silver Box”, “Joy”, “The Family Man”, “The Eldest Son”; Alan Alexander Milne “Boy Comes Home : A Comedy In One Act”, “The Camberley Triangle : A Comedy In One Act”, “The Lucky One : A Play In Three Acts”) та україномовних (М.Л. Кропивницький “Дай серцеві волю, заведе в неволю”, “Доки сонце зійде, роса очі виїсть”, “Глитай, або ж Павук”; І.К. Карпенко-Карий “Хазяїн”, “Суєта”, “Житейське море”; М.П. Старицький “Не судилося”, “Талан”) драматичних творів.

Методи дослідження. У роботі застосовано такі методи та прийоми аналізу: *комунікативно-функціональний метод* – для аналізу намірів адресанта ініціювати спілкування, забезпечити його підтримку та завершити контакт; *структурний метод* з його *методиками: дистрибутивного аналізу* – для виявлення характеру сполучуваності мовних одиниць, уживаних у комунікативних видах фатичних

мовленнєвих актів; *аналізу за безпосередніми складниками* – для визначення організації структурно-синтаксичних моделей фатичних мовленнєвих актів; *компонентного аналізу* – для розкриття семної організації окремих лексем, словосполучень та фразеологізмів, що вживаються у складі фатичних мовленнєвих актів у досліджуваних мовах; елементи *етимологічного аналізу* – для виявлення первісного значення мовних одиниць із національно-культурною семантикою, що побутують як форми привітання, прощання тощо у кожній із мов; *зіставно-типологічний метод* – для обрання *tertium comparationis*, зіставної інтерпретації мовного матеріалу, виявлення спільних та відмінних ознак у структурних різновидах, семантичній і комунікативній організації фатичних мовленнєвих актів, що вживаються у комунікативних ситуаціях спілкування з огляду на національно-культурну поведінку носіїв англійської та української мов; *процедура кількісних підрахунків* – для забезпечення достовірності здобутих наукових результатів.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що в роботі *уперше уточнено* визначення *фатичного мовленнєвого акту* як одного з типів мовленнєвих актів, що не містить нової змістової або когнітивної інформації, а передає лише суб'єктивні й об'єктивні відомості про співрозмовників та обрані ними стратегії спілкування, спрямовані на встановлення, підтримку, продовження або завершення контакту, а також на дотримання правил мовленнєвого етикету; *скласифіковано* фатичні мовленнєві акти встановлення, підтримки та завершення контакту на основі виконання комунікативних функцій; *установлено* три структурні різновиди фатичних мовленнєвих актів встановлення (прості: англ. 55 %; укр. 63 %; складні: англ. 6 %; укр. 11 %; складені: англ. 39 %; укр. 26 %) та завершення (прості: англ. 68 %; укр. 75 %; складні: англ. 13 %; укр. 12 %; складені: англ. 19 %; укр. 13%) контакту; *ідентифіковано* дві групи фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту: 1) спеціалізовані (звертання, емотиви, риторичні запитання, контролюючі запитання, вигуки, перепитування, повтори, прагматичні маркери) й 2) неспеціалізовані (комплімент, похвала, жарт, образа, лайка, прокльони).

Виявлено семантичну організацію фатичних мовленнєвих актів, які реалізують процеси встановлення, підтримки та завершення контакту, а саме: 1) на етапі **встановлення** контакту: спільні (компліменти, жарти, темпоральні одиниці, емотиви, прагматичні маркери (або прохання, спонукання, наказ), привітання-розпитування про справи / здоров'я, інформування); відмінні (англ. вибачення та згадування про попередню зустріч; укр. створення негативної атмосфери або образа співрозмовника, привітання-побажання здоров'я, привітання зі святом); 2) на етапі **підтримки** контакту: спільні ФМА підтримки контакту адресанта (звертання, емотиви, риторичне запитання, контролююче запитання); спільні ФМА підтримки контакту адресата (вигуки, повтори, підтакування, перепитування, комплімент, похвала, жарт, образа); відмінні (укр. лайка та прокльони); 3) на етапі **завершення** контакту: спільні (прощання, благословення); відмінні (англ. темпоральні одиниці розімкнення контакту, повідомлення про розімкнення контакту, висловлення подяки; укр. прохання, спонукання, накази, запрошення до наступної зустрічі, прощання-побажання та прощання-вибачення).

Практичне значення одержаних результатів пов'язане з можливістю їхнього застосування у викладанні таких навчальних дисциплін, як “Загальне мовознавство” (розділи “Мова і мислення”, “Мова і суспільство”), “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” (розділи “Контрастивна семантика”, “Зіставний синтаксис”), “Лінгвістичний аналіз тексту”, “Теоретична граматики англійської мови” (розділи “Речення”, “Теорія мовленнєвих актів”), “Лінгвокраїнознавство” (розділ “Мова і культура”), “Порівняльна типологія англійської та української мов”, а також у процесі підготовки спецкурсів та спецсемінірів з міжкультурної комунікації. Опрацьований фактичний матеріал можна використати для укладання двомовних словників з етикету, в практичній перекладацькій діяльності.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації апробовані на *п'яти* міжнародних конференціях: “Мова і культура” імені Сергія Бурога” (Київ, 2014); “Іноземна філологія у ХХІ столітті” (Запоріжжя, 2014); “Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук” (Одеса, 2015); “Scientific and Professional Conference Philology and Linguistics in the Digital Age” (Budapest, 2015); “Мова у світлі класичної спадщини та сучасних парадигм” (Львів, 2017); *одній* міждисциплінарній – “Актуальні проблеми германської філології та перекладу” (Чернівці, 2017), *двох* Міжнародних науково-практичних інтернет-конференціях “Лінгвокомунікативні аспекти професійної підготовки майбутніх фахівців нафтогазової галузі в контексті освітньої євроінтеграції” (Івано-Франківськ, 2015), “Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації” (Переяслав-Хмельницький, 2017), а також на *двох* щорічних звітних науково-практичних конференціях викладачів, аспірантів та докторантів НПУ імені М.П. Драгоманова: “Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету” (Київ, 2015); “Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету. Підсумки науково-дослідної діяльності НПУ імені М.П. Драгоманова за 2015 рік” (Київ, 2016).

Публікації. Теоретичні й практичні результати дисертації викладено у восьми публікаціях: у чотирьох статтях, надрукованих у фахових виданнях України, у одній статті – у періодичних виданнях інших держав, у тезах доповідей трьох наукових конференцій.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списків використаної літератури (270 найменувань, з яких 54 іноземними мовами), лексикографічних джерел (20 найменувань), списку джерел ілюстративного матеріалу (14 найменувань). Повний обсяг дисертації – 259 сторінок, основний зміст роботи викладено на 242 сторінках, у тому числі 10 таблиць, 12 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено його завдання, об'єкт і предмет, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, описано методи дослідження, схарактеризовано фактичний матеріал, указано форми апробації та структуру роботи.

Перший розділ “Теоретичні засади вивчення фатичних мовленнєвих актів у сучасній лінгвістиці” присвячено аналізу наявних підходів до вивчення *фатичного спілкування*, зокрема проаналізовано співвідношення термінів *фатика*, *фатична метакомунікація*, *фатичне спілкування*, *фатичне мовлення*; розкрито поняття *фатичної функції мови*, здійснено класифікацію фатичних мовленнєвих актів за виконуваною комунікативною функцією.

Антропоцентричне спрямування сучасних наукових досліджень актуалізує вивчення комплексу компонентів мовленнєвої діяльності особистості в їхньому взаємозв'язку (Ф.С. Бацевич, О.О. Іссерс, Т.В. Ларина, Г.Г. Почепцов, О.О. Селіванова та ін.), розкриття якого пов'язане з аналізом конкретних способів відображення комунікативних намірів та інтенцій мовців у різних типах спілкування, зокрема й *фатичного*.

Фатичне спілкування визначають як процес безцільової розмови (Б. Маліновський), спрямованої на соціалізацію співрозмовників в їхній повсякденній життєдіяльності (Е. Бенвеніст), як процес ініціації та завершення контакту на різних етапах (Дж. Браун, Дж. Гюль) та як сферу мовленнєвого етикету (Н.І. Формановська). Наразі цей тип спілкування вже має свою традицію вивчення, представлену такими напрямами: *соціолінгвістичним* (Е. Бенвеніст, Б. Маліновський), *критичним дискурс-аналізом* (Дж. Браун, А.Р. Габідулліна, Дж. Гюль, В.Б. Черник, О.С. Шаніна), *лінгвоантропологічним* (Г. Сенфт, Е. Сепір), *лінгвокомунікативним*, а також окремими теоріями: *мовленнєвого етикету* (О.В. Стахнова, Н.І. Формановська), *лінгвостилістики* та *розмовного мовлення* (Т.Г. Винокур, Є.В. Ключев, Т.В. Чернишова), *мовної комунікації* (О.А. Семенюк, В.Ю. Паращук, Ю.В. Косенко, Ю.В. Матюхіна) тощо.

У працях згаданих дослідників *фатичне спілкування* вивчається поряд із *фатичною метакомунікацією* та *фатичним мовленням*.

Фатична метакомунікація є процесом започаткування розмови, яка має на меті сам факт спілкування, є неінформативним спілкуванням і не передає життєво важливу інформацію (Ю.В. Косенко). Ця комунікація будується на повторенні ключових слів, що створюють ефект взаємних дружніх стосунків, на соціокультурних та психологічних стереотипах та конвенціях, які актуалізуються в конкретних ситуаціях та відповідають прийнятим нормам етикету і правилам спілкування (Ю.В. Матюхіна). Тимчасом *фатичне мовлення* розглядають як безпосереднє використання та реалізацію *фатичних мовленнєвих актів*, етикетного набору кліше з метою встановлення, продовження та завершення вербальної взаємодії та соціально-психологічного контакту, побутового діалогу та побутової розповіді, а також художньої розповіді (Т.Г. Винокур). Виходячи з цього, констатуємо, що фатичне мовлення є результатом процесу фатичного спілкування, а способом його досягнення є ***фатичні мовленнєві акти*** (рис. 1), що виконують *фатичну функцію*.

Під фатичною функцією розуміють спосіб встановлення, продовження та завершення контакту (Ф.С. Бацевич, Р.Й. Якобсон та ін.) або можливість не лише підтримати, продовжити, але і перервати спілкування (Б.Ю. Норман).

У традиційній системі функцій мови фатичній функції відводять неоднакові позиції, і не всі дослідники її визнають.

Фатичну функцію виділяють на тлі шести основних (Р.Й. Якобсон), називають виявом комунікативної функції (Л.Г. Волкова, Г.В. Карпук), частиною регулятивної (Б.Ю. Норман), вторинною щодо комунікативної функції (Н.О. Слюсарєва).

Рис. 1 Схема співвідношення термінів “фатика”, “фатична метакомунікація”, “фатичне спілкування” та “фатичне мовлення”

Слідом за М.П. Кочерганом, вважаємо, що *фатична функція* є складовою комунікативної функції, яка забезпечує використання мови в міжособистісних контактах для встановлення як позитивного, так і негативного контакту. Фатична функція виявляється у процесах неінформативного спілкування та в ритуалізованих ситуаціях (Е. Сепір), метою яких є соціалізація індивідів (Е. Бенвеніст).

Грунтуючись на підходах до вивчення мовленнєвих актів загалом та одиниць фатичного мовлення зокрема, визначаємо *фатичний мовленнєвий акт* як такий тип мовленнєвого акту, що не містить нової змістової або когнітивної інформації (Т.Г. Винокур), а передає лише суб’єктивні й об’єктивні відомості про співрозмовників та обрані ними стратегії спілкування (Є.В. Ключев), спрямовані на його регуляцію: встановлення, підтримку, продовження або завершення контакту, а також на дотримання правил мовленнєвого етикету.

У другому розділі “**Методологічна база для аналізу комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів**” проаналізовано наявні методологічні підходи у вивченні фатики, визначено принципи дослідження комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів, розроблено методику комплексного аналізу комунікативної організації, структурних різновидів та семантики фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах, аргументовано її доцільність та ефективність.

У сучасній лінгвістиці науковцями активно розробляються методи вивчення та інтерпретації фатики та фатичних одиниць: *комплексний лінгвістичний аналіз з елементами змістового, концептуального, інтерпретаційного та стилістичного*

аналізу текстів для дослідження фатичного мовлення як соціального символу комунікації (Т.В. Чернишова); *комплексний аналіз* в поєднанні з *описовим, структурно-семантичним, контекстно-ситуативним* та *функціонально-прагматичним підходами* для опису характеристик фатичних стратегій (В.Ю. Федотова); *комплексна методика*, що включає *системно-діяльнісний* та *функціональний підходи* до аналізу фатичної метакомунікації (Ю.В. Матюхіна).

Окрім комплексного підходу дослідники використовують *лінгвокультурологічний підхід* для дослідження фатичних мовленнєвих жанрів (В.Б. Черник); *описовий метод* зі застосуванням трансформаційного, компонентного та дистрибутивного аналізів для розгляду фатичної функції та синтаксичних засобів її реалізації (Л.Г. Волкова).

Методика встановлення комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів базується на таких методологічних принципах: *антропоцентризму* (фатичне мовлення як продукт людської діяльності), *функціоналізму* (виявлення функцій фатичних мовленнєвих актів), *структуралізму* (розуміння фатичних мовленнєвих актів як чіткої структури), *системності* (визначення місця фатичних мовленнєвих актів у системі зіставлюваних мов), *лінгвокультурологічний підхід* (розгляд фатичних мовленнєвих актів як складових мовної картини через взаємодію лінгвокогнітивних та культурних явищ).

На *першому етапі* за допомогою *комунікативно-функціонального методу* проаналізовано досліджувані одиниці відповідно до намірів та інтенцій мовця та встановлено три їх види за виконуваною комунікативною функцією: фатичні мовленнєві акти встановлення контакту, підтримки контакту та завершення контакту.

Другий етап передбачав виявлення семантичної організації досліджуваних одиниць та відбувався на основі застосування *структурного методу* та відповідних йому методик. Зокрема, *методика компонентного аналізу* сприяла розкриттю семної організації певних лексем, словосполучень та фразеологізмів, що входять до складу фатичних мовленнєвих актів. Застосування елементів *етимологічного аналізу* дало можливість визначити первісне значення окремих мовних одиниць, що відображають національно-культурні особливості способів ініціювати, підтримати чи розімкнути контакт в англійській та українській мовах.

На *третьому етапі* залучався *структурний метод* з метою визначення структурної організації фатичних мовленнєвих актів встановлення та завершення контакту. Застосування *методики дистрибутивного аналізу* дало змогу виявити характер сполучуваності мовних одиниць, які вживаються у різновидах фатичних мовленнєвих актів встановлення та завершення контакту; методика *аналізу за безпосередніми складниками* була спрямована на визначення структурно-синтаксичних моделей різновидів фатичних мовленнєвих актів у зіставлюваних мовах як результат сполучуваності мовних одиниць.

На всіх етапах проводилося зіставлення фатичних мовленнєвих актів з метою виявлення спільного та відмінного в їх комунікативній та структурно-семантичній організації.

За основу зіставлення (*tertium comparationis*) було обрано *комунікативну* (встановити, підтримати чи завершити контакт) та *прагматичну* (створити позитивну / негативну атмосферу, привернути увагу адресата, утримати роль адресанта, тощо) *функції*, що їх виконують фатичні мовленнєві акти; семантичну організацію та *структурні різновиди* (прості, складні, складені) фатичних мовленнєвих актів.

Процедура кількісних підрахунків у роботі застосована з метою забезпечення достовірності здобутих результатів дослідження та їх перевірки.

У третьому розділі “**Комунікативна та структурно-семантична організація фатичних мовленнєвих актів встановлення та завершення контакту в англійській та українській мовах**” класифіковано фатичні мовленнєві акти встановлення та завершення контакту за структурою: прості, складні та складені; здійснено семантичну таксономію фатичних мовленнєвих актів встановлення та завершення контакту в англійській та українській мовах.

У процесі дослідження комунікативної організації фатичних мовленнєвих актів (далі – ФМА) встановлено, що близько три чверті всіх досліджуваних одиниць в англо- та україномовному художньому дискурсах, складають акти підтримки контакту (англ. 78 %; укр. 73 %). Це дає підстави припустити, що фатика як елемент спілкування найбільшою мірою виявляється на етапі підтримки розмови, тобто на центральному етапі комунікації. Підтримка і продовження контакту для мовців є найважливішим процесом, який характеризується вживанням найбільшої кількості одиниць (див. таб.1).

Таблиця 1

Види фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах

	ФМА встановлення контакту	ФМА підтримки контакту	ФМА завершення контакту	Всього
Англійська мова	14 %	78 %	8 %	100 %
Українська мова	18 %	73 %	9 %	100 %

Початковому (англ. 14 %; укр. 18 %) та завершальному (англ. 8 %; укр. 9 %) етапам спілкування притаманна менша кількість ФМА. По-перше, такі результати можна пояснити тим, що фази ініціації та розмикання спілкування характеризуються значно коротшою тривалістю в часі, ніж центральна фаза. По-друге, їхня реалізація може відбуватися за допомогою одного чи двох фатичних мовленнєвих актів контакту, тоді як на етапі підтримки та продовження контакту співрозмовники послуговуються значною кількістю одиниць протягом усього етапу.

Структурні різновиди (за В.І. Карабаном) ФМА встановлення контакту представлені простими: англ. 55 %; укр. 63 %, складними: англ. 6 %; укр. 11 % і складеними одиницями: англ. 39 %; укр. 26 %. (див. рис. 2).

Прості одиниці складають більше половини всіх ФМА встановлення контакту (англ. 55 %; укр. 63 %), що відображає загальну тенденцію в двох мовах на фазі ініціації контакту. Ці структурні утворення не потребують додаткових зусиль для їх формулювання та реалізації при зустрічі; вони першими спадають на думку та відбираються співрозмовниками у необхідній ситуації, оскільки більшість із них є стереотипними та ритуалізованими формулами встановлення контакту і наявні в мовленнєвому арсеналі представників різних лінгвокультур.

У двох мовах зафіксовано такі одиниці: звертання, стереотипні формули привітання, темпоральні та прагматичні маркери + звертання, ФМА-експресиви, запитання, інформативи, вигуки, компліменти, жарти, наприклад: англ. *Good morning, Mrs. Higgins* [Шоу 2006, с.104]; *Унтер-офіцер конногвардійського полка Тарас Гуналенко, із Петербурха!* [Карпенко-Карий 1989, с. 452].

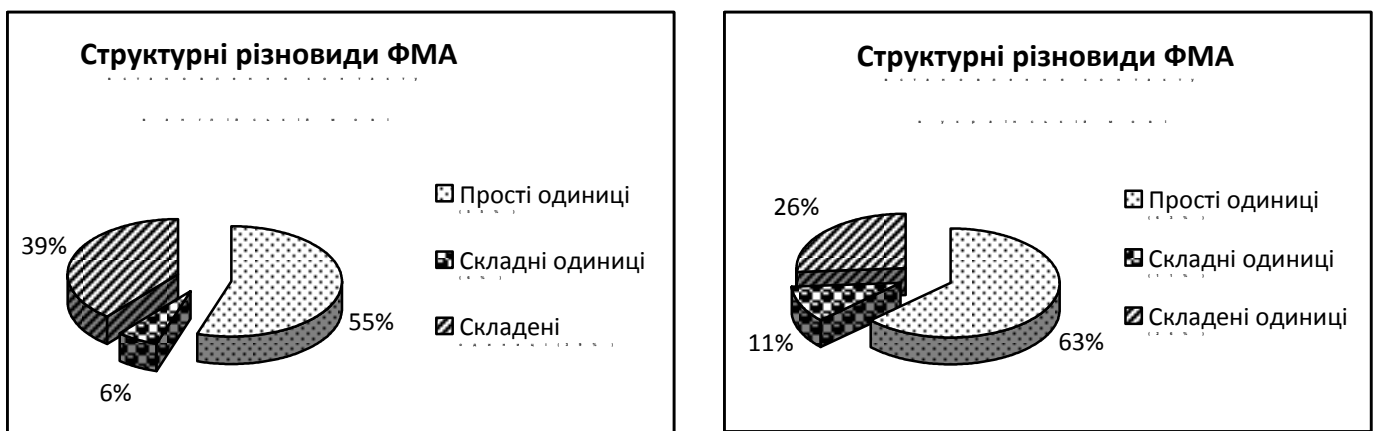

Рис. 2 Структурні різновиди ФМА встановлення контакту в англійській та українській мовах

Складні утворення (два або більше простих ФМА) становлять найменшу кількість одиниць: англ. 6 %; укр. 11 %. Адресант обирає такі одиниці, що не є повторюваними та дають змогу встановити вербальний контакт із адресатом. Поєднання кількох мовленнєвих фраз привітання свідчить про щирість взаємин між комунікантами (Я.К. Радевич-Винницький), бажання покращити відносини. Ідентифіковано такі їхні різновиди: ФМА + образа, ФМА + жарт, ФМА + комплімент, ФМА + розпитування, ФМА + емотив / радість зустрічі, ФМА + побажання: англ. *Ever so delighted to see you, Mrs Warren. This quiet old rectory garden becomes you perfectly* [Шоу 2002, с. 77] – ФМА-комплімент + ФМА-радість зустрічі; укр. *Здрастуйте, тітко! Чи ви ще живенькі-здоровенькі?* [Кропивницький 1990, с. 40] – ФМА-звертання + ФМА-розпитування.

Складені ФМА (англ. 39 %; укр. 26 %) вживаються з метою реалізації двох інтенцій (фатичний мовленнєвий акт + інформативний мовленнєвий акт): 1) встановити контакт зі слухачем та 2) довідатися / повідомити про щось, спонукати до дій: ФМА + квеситив, ФМА + констатив, ФМА + директив: англ. *Now, listen to me. Do you wish the case to be settled here, or do you wish it to go before a jury?* [Galsworthy, The silver box] – ФМА-прагматичний маркер + квеситив; укр. *Чи ти тут, Марусе, співала? Диви! А я йду собі та й думаю: певно, соловей!* [Кропивницький 1990, с. 54] – квеситив + ФМА-комплімент.

Семантична організація ФМА встановлення контакту представлена як спільними для двох мов одиницями: компліментами, жартами, темпоральними та прагматичними маркерами (прохання, спонукання, наказ), емотивами, привітаннями-розпитуваннями про справи / здоров'я: англ. *Why it's Sam Gardner, gone into the Church! Well, I never!* [Шоу 2002, с. 32–33]; укр. *Царице моя! Провідна зоре! Ви окували душу мою, сп'янили...* [Старицький 1979, с. 185], так і відмінними: англ.: вибаченнями, згадками про зустріч: *Beg pardon, miss* [Шоу 2006, с. 57] – вибачення; укр.: привітаннями-побажаннями здоров'я, привітаннями зі святом / з неділею, образами: *Здорові були! З неділею, сестро!* [Карпенко-Карий 1989, с. 438].

Таблиця 2

**Семантична організація фатичних мовленнєвих актів
встановлення контакту в англійській та українській мовах**

<i>Вид ФМА</i>	<i>Спільні різновиди ФМА</i>	<i>Відмінні різновиди ФМА</i>
ФМА встановлення контакту	компліменти, жарти, темпоральні одиниці, емотив, прагматичні маркери (або прохання, спонукання, наказ), привітання-розпитування про справи / здоров'я, інформування	<u>англійська мова</u> : вибачення, згадування про зустріч; <u>українська мова</u> : привітання-побажання здоров'я, привітання зі святом / з неділею, образа

Структурні різновиди ФМА завершення контакту мають такі кількісні показники в англійській та українській мовах: прості: англ. 68 %; укр. 75 %; складні: англ. 13 %; укр. 12 %; складені: англ. 19 %; укр. 13 %. (див. рис. 3).

Прості (англ. 68 %; укр. 75 %) акти завершення контакту, як і на етапі встановлення зв'язку, складають більшу частину одиниць. Зафіксовано: темпоральні одиниці, стереотипні формули прощання, прощання-благословення, побажання, подяка, запрошення, вибачення, прохання, вказівка, повідомлення про розставання. Ці акти є широко вживаними в повсякденному спілкуванні. Це стереотипні та етикетні одиниці, і саме тому вони першими спадають на думку комунікантам. Для їх реалізації мовцю не потрібно докладати великих зусиль: він просто обирає такий акт, який буде відповідати ситуації спілкування, характеру стосунків між ним та адресатом та відобразить бажання першого зафіксувати певний тип взаємин: англ. *Bye-bye, Kitty* [Шоу 2002, с. 53]; укр. *Ідіть з Богом!* [Карпенко-Карий 1989, с. 359].

Складні ФМА (англ. 13 %; укр. 12 %) завершення контакту поєднані ритуалізованими формулами прощання зі звертанням, благословенням, подякою, побажанням, запрошенням, компліментом, радості зустрічі тощо: англ. *Yes. Thanks awfully. Goodbye* [Шоу 2006, с. 77]; укр. *Прощай! Приїзди ж до мене...* [Кропивницький 1990, с. 116].

Уживання таких різновидів ФМА свідчить про бажання адресанта не просто розімкнути вербальний контакт, але й дотриматися прагматичних принципів кооперації та ввічливості. Такі одиниці спрямовані на регулювання емоційної тональності та виражають сподівання на спілкування в майбутньому.

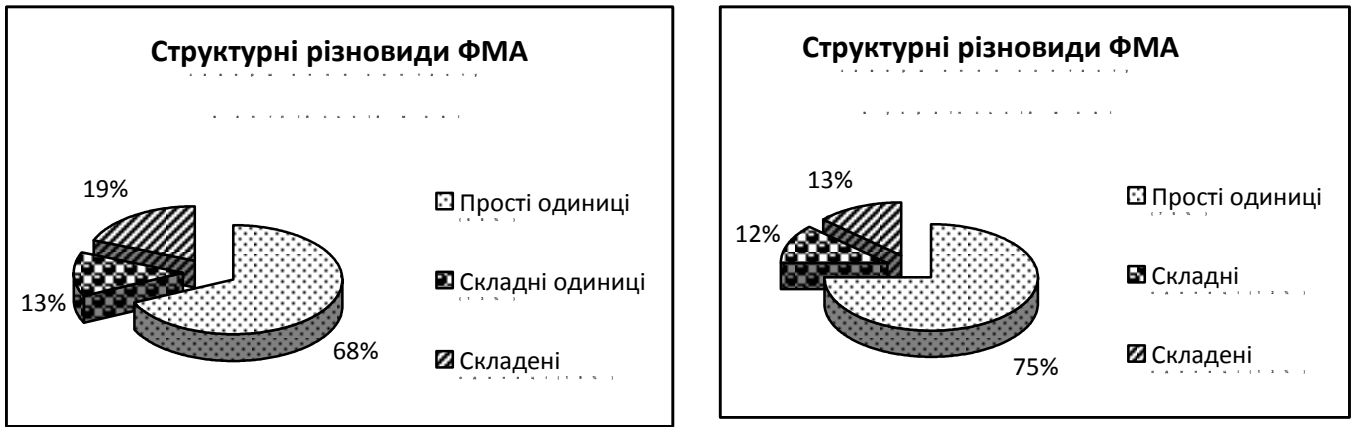

Рис. 3 Структурні різновиди ФМА завершення контакту в англійській та українській мовах

Складені ФМА (англ. 19 %; укр. 13 %) завершення контакту реалізують інтенцію розімкнення комунікації та дають можливість адресанту регулювати інформативний компонент, оскільки до їхнього складу входять один простий ФМА та повноцінний інформативний мовленнєвий акт, передовсім, ФМА+констатив, ФМА+директив. Так, мовець може підвести підсумок попередній вербальній взаємодії і водночас повідомити певну інформацію або спонукати адресата до виконання прохання: англ. *Thank you, sir. That's all* [Шоу 2006, с. 48]; укр. *Будьте ж готові! До побачення!* [Карпенко-Карий, Житейське море].

Таблиця 3

Семантична організація фатичних мовленнєвих актів завершення контакту в англійській та українській мовах

Вид ФМА	Спільні різновиди ФМА	Відмінні різновиди ФМА
ФМА завершення контакту	прощання, благословення	англійська мова: темпоральні одиниці розімкнення контакту, повідомлення про розімкнення контакту, висловлення подяки; українська мова: прохання, спонукання, наказ, запрошення до наступної зустрічі, прощання-побажання та прощання-вибачення

Семантична організація ФМА завершення контакту представлена такими спільними утвореннями, як формули прощання і благословення: англ. *Goodbye, Freddy* [Шоу 2006, с. 23]; укр. *Хай вам Господь милосердний допомагає!* [Кропивницький 1990, с. 55]. Джерелом походження ритуалізованої одиниці завершення контакту в англійській мові *Goodbye* є редукована форма благословення “*God be with you*” (досл. в перекладі означає “Нехай Бог буде з вами”). Відмінними: англ.: темпоральні одиниці розімкнення контакту, повідомлення про розімкнення контакту, висловлення подяки: англ. *Well, after all, I think it's time for us to go* [Шоу 2006, с. 76]; укр.: прохання, спонукання, накази, запрошення до наступної зустрічі, прощання-побажання та прощання-вибачення: *Приходьте ж у ту неділю, та раніш* [Кропивницький 1990, с. 89].

У четвертому розділі “**Комунікативна та структурно-семантична організація фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту в англійській та українській мовах**” ідентифіковано дві (спеціалізовані та неспеціалізовані) групи фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту, скласифіковано досліджувані одиниці відповідно до функціонально-прагматичних етапів комунікації залежно від спрямування на адресанта / адресата та здійснено їх семантичну таксономію.

Фаза підтримки комунікації між співрозмовниками відзначається використанням найбільшої кількості фатичних мовленнєвих актів (англ. 78 %; укр. 73 %), оскільки цей етап є найдовшим. Фатичні мовленнєві акти підтримки контакту вживаються не тільки з метою контролю контакту чи його продовження, а й для покращення / погіршення міжособистісних стосунків протягом процесу спілкування. Цьому етапу притаманні інші одиниці контакту, аніж початковому чи завершальному.

Ідентифіковано два різновиди фатичних мовленнєвих актів: 1) *адресатно-спрямовані*, метою яких є перевірити або / та забезпечити безперервний процес спілкування, привернути увагу слухача, спонукати до роздумів; 2) *адресантно-спрямовані* вживаються з ціллю запевнити останнього у тому, що його співрозмовник сприймає інформацію та аналізує її, розуміє адресанта та співпереживає йому.

Адресатно-спрямовані ФМА підтримки контакту реалізуються за допомогою синтаксичних та семантичних одиниць: звертань, риторичних запитань, контролюючих запитань, емотивів.

Звертання дає можливість не лише привернути та зафіксувати увагу співрозмовника, але і закріпити увагу один до одного, вказуючи на конкретну особу: англ. *Alfred: did you put her up to it?* [Шоу 2006, с. 51]; укр. *Сеню! Я в одчаї!* [Карпенко-Карий, Житейське море]. Обраний варіант звертання виражає соціальні особливості комунікативної пари: інформацію про стосунки між комунікантами, а також про виховання, соціальний статус та поведінку адресанта.

Риторичні запитання є спеціалізованими ФМА підтримки контакту між співрозмовниками, які сприяють активізації уваги слухача, змушують його замислитися над почутим та “поринути у власні роздуми”, шукати відповідь на запитання: англ. *I couldnt. I dursnt. Its not natural: it would kill me. Ive never had a bath in my life: not what youd call a proper one. – Well, dont you want to be clean and sweet and decent, like a lady? You know you cant be a nice girl inside if youre a dirty slut outside* [Шоу 2006, с.42]; укр. *Боже мій! На віщо ти мене зробив антрепренером і віддав на муку Крамарюкам?!..* [Карпенко-Карий, Житейське море].

Контролюючі запитання вживаються адресантом і дають йому можливість стимулювати рецептивну та мисленнєву діяльність адресата та сформулювати спільні з ним переконання: англ. *Isnt that so, Colonel Pickering?* [Шоу 2006, с.109]; *The girl is naturally rather affectionate, I think. Isnt she, Mr Doolittle? – Very tender-hearted, таат. Takes after me* [Шоу 2006, с. 111]; укр. *Не пив, бо не знав, який у горілиці смак, – а правда?* [Кропивницький 1990, с. 125]; *Чи так, Максиме? – Це так, іменно, що так!* [Кропивницький 1990, с. 87].

Емотиви як ФМА підтримки контакту утримують безперервне мовлення, при цьому даючи можливість адресанту привернути увагу до своєї особи та того, що було сказано ним, а також виразити як позитивні, так і негативні емоції: англ. *Oh! mother, I'm so sorry for you* [Galsworthy, *The family Man*]; укр. *А поки я буду знать і бачить, що у нас така неправда до людей, що вас скрізь судять, проклинають, мені ніщо не буде мило, життя моє буде каторгою!!* [Карпенко-Карий 1989, с. 371].

Таблиця 4

**Семантична організація фатичних мовленнєвих актів
підтримки контакту в англійській та українській мовах**

<i>Вид ФМА</i>	<i>Спільні різновиди ФМА</i>	<i>Відмінні різновиди ФМА</i>
ФМА підтримки контакту	<i>спеціалізовані: адресатно-спрямовані (звертання, контролюючі запитання, риторичні запитання, емотиви); адресатно-спрямовані (вигуки, повтори, перепитування); неспеціалізовані: жарт, комплімент, образа</i>	<i>неспеціалізовані: українська мова (лайка та прокльони)</i>

Адресатно-спрямовані ФМА підтримки контакту є репліками-реакціями на інформацію, що була повідомлена адресантом, що реалізується за допомогою таких одиниць у двох мовах: **вигуків, повторів, перепитувань**.

Вигуки є підтвердженням того, що “канал зв’язку” працює і адресат реагує на адресанта. Мовці користуються **вигуками** для вираження базових емоцій, серед яких: інтерес, радість, здивування, смуток, гнів, відраза, зневага та ін.: англ. *By Jove! What a lark!* [Шоу 2002, с. 27]; *Heavens! what a sound!* [Шоу 2006, с. 21]; *Oh! Ah!* [Galsworthy, *The family Man*]; укр. *Чудно ви міркуєте!* [Кропивницький 1990, с. 121]; *Ой-ой-ой! Такі розходи!* [Карпенко-Карий, 1989, с. 384].

Перепитування зі сторони адресата вказують на його бажання продовжувати спілкування та спонукати адресанта до висловлення своїх переживань та думок. Такі одиниці представлені неповними запитальними реченнями: англ. *He won't let her. – Won't let her – won't let her?* [Galsworthy, *Joy*]; *I am myself a student of Indian dialects; and... – Are you? Do you know...* [Шоу 2006, с. 22]; *Are you my mother? – Am I your mother? Oh, Vivie!* [Шоу 2002, с. 56]; укр. *Під караулом. – Під караулом?! Що ж це?* [Карпенко-Карий 1989, с. 412]; *Ну, замолов! Починай-бо пісні! – Пісні? Ось зараз!* [Кропивницький 1990, с. 47]; *От і ти, – не знаю, чим уже одслужу, – оплів, охаїв наш дворик і всім нам, сиротам, допомагаєш. – Яка там поміч?* [Старицький 1979, с. 60].

Повтори частково або повністю повторюють структуру та словниковий склад мовленнєвого акту, даючи змогу відобразити позитивну (захоплення, схвалення, запевнення, здивування) або негативну (роздратування, гнів, несхвалення) емоційну реакцію на попередню репліку: англ. *A young woman wants to see you, sir. – A young woman! What does she want?* [Шоу 2006, с. 28]; *You've no right to turn on me now and refuse to do your duty as a daughter. – My duty as a daughter!* [Шоу 2002, с. 124]; укр. *А з нашого життя одноманітні, безідейні; флірт – і більш нічого. –*

Одноманітні, аж нудить, безідейні; флірт – і більш нічого... [Карпенко-Карий, Житейське море]; *Хоча тепер драми зі сучасного нашого життя нема, все більше переводні. – Переводні, всі переводні* [Карпенко-Карий, Житейське море].

Пасивні одиниці **підтакування**, якими адресат користується для підтримки контакту та вираження співучасті у процесі комунікації, справляють враження повної згоди з думками та поглядами співрозмовника. Такі одиниці були зафіксовані у двох мовах: англ. *But it's my own Mother! – I know, of course* [Galsworthy, Joy]; *The Frenchman is more polite, but not in the 'eart. – Yes. I suppose we're pretty sound at heart* [Galsworthy, The family Man]; укр. *... і він цим самим ще гірше себе розіб'є, ніж тим, що вийде. – Святая правда! Їх удержать не можна...* [Карпенко-Карий 1989, с. 407]; *Отак треба хазяїнувать. – Правда!* [Карпенко-Карий 1989, с. 410].

Прагматичні маркери на центральному етапі вербальної взаємодії відіграють важливу роль під час організації спілкування. Прагматичні маркери виражають пряму апеляцію до адресата і спрямовані на завоювання довіри з його сторони, солідаризацію з ним у процесі комунікації: англ. *Look here, old girl!* [Galsworthy, Joy]; *Now, now, look here, Governor* [Шоу 2006, с. 50]; укр. *Слухайте, оригінальний мужчино! Кличте обідати і Ст'юпу* [Карпенко-Карий, Житейське море]; *Тю, диви! Звідкіля це ти узявся?* [Кропивницький 1990, с. 35].

Неспеціалізовані ФМА підтримки контакту на центральному етапі комунікації виконують другорядну функцію підтримки контакту та продовження інтеракції. Серед одиниць, що були зафіксовані, – це жарти, компліменти, похвала, лайка, прокльони, образи та ін.

Жарти на етапі пролонгації спілкування дають можливість адресанту засвідчити своє бажання спілкуватися та показати прихильність до співрозмовника. Мовна реалізація жартів може відбуватися за допомогою жартівливих слів, фразеологізмів, приказок та прислів'їв: англ. *Nonsense, girl! what do you think a gentleman like Mr Higgins cares what you came in? – Oh, we are proud!* [Шоу 2006, с. 30]; укр. *Іван Миколайович! От спасибі! Яким вітром? – Південним, теплим!* [Карпенко-Карий 1989, с. 372]; *Чи ви ще підскакуєте? – Підскакую: з печі додола, а з долу на ніч* [Кропивницький 1990, с. 65].

Компліменти виражають захоплення чимось / кимось, допомагають продовжити існування “позитивної” атмосфери, покращити настрій адресата. Такі одиниці були зафіксовані як в англійській, так і в українській мові: англ. *Well I must say your house is in a charming spot here. Really most charming* [Шоу 2002 с. 74]; укр. *Гарненькі жінки всі з талантом* [Карпенко-Карий, Житейське море]; *Не можна очей одірвати.... Ах, сад. Ах, сад який! Рай, рай кругом!* [Карпенко-Карий, Житейське море].

Фатичні мовленнєві акти **образи** виражаються зневажливими та агресивними словами, словосполученнями чи одиницями, що можуть завдати моральної шкоди комуніканту, спричинити погіршення стосунків між мовцями, тимчасове припинення або навіть розрив вербальної комунікації: англ. *Disrespectful little toad!* [Galsworthy, Joy]; *You disrespectful monkey!* [Galsworthy, The family Man]; укр. *Ні в тин, ні в ворота, судариня криворота!* [Кропивницький 1990, с. 134].

Зафіксовано одиниці-**обрàзи**, що звернені на третю особу, про кого ведеться розмова та яка відсутня в момент спілкування: англ. *What! That impostor! That humbug! That toadying ignoramus! Teach him my methods! My discoveries!* [Шой 2006, с.128]; *Ах, шельма! Що ж вона - багата?* [Карпенко-Карий, Житейське море].

Відмінними одиницями, що були виявлені лише в українській мові, є **лайка** та **прокльони**. Ці різновиди ФМА мають оказіональний характер, оскільки вони набувають певного статусу лише в акті розуміння, тобто їх можна розглядати тільки в контексті вживання. Фатичні мовленнєві акти, що виражають семантику лаяння та прокльонів, так само як і жартів та образ, вербалізуються за допомогою сталих виразів, фразеологізмів, прислів'їв та приказок. Наявність лаяння та прокльонів лише в українській мові дає можливість припустити, що представникам українського народу притаманні ситуації порушення комунікативної рівноваги, пониження соціального статусу адресата, висловлення негативного ставлення до адресата: укр. *Хай вона пропаде, анахтема!* [Кропивницький 1990, с. 80]; *Та не кричить так, бодай вам заціпило!* [Карпенко-Карий 1989, с.366]; *Не чхай мені в ніс, нехай тобі біс!* [Кропивницький 1990, с. 134].

Загальні результати дослідження дають підстави зробити такі **висновки**.

Теоретичними засадами дисертації є такі положення: 1) фатика як явище комунікативної лінгвістики, що спрямоване на вступ у розмову заради самого спілкування, виявляється через фатичну метакомунікацію, яка позначає процес регуляції комунікативного ходу, спрямованого на встановлення та підтримку міжособистісних зв'язків; 2) фатична метакомунікація є гіперонімом, гіпонімами якого є фатичне спілкування як процес і фатичне мовлення як його результат; 3) фатичне мовлення реалізується у процесах конативного характеру, де відбувається встановлення, підтримка та завершення контакту або погіршення чи розрив контакту, в мовленнєвому етикеті, фатичному діалозі та фатичній розповіді (Т.Г. Винокур, Г.Г. Почепцов, Н.І. Формановська, Gillian Brown, George Yule); 4) фатичний мовленнєвий акт як спосіб реалізації фатичного мовлення є особливим різновидом мовленнєвого акту, здатним передавати суб'єктивну та об'єктивну інформацію про комунікантів, але не передавати нову когнітивну інформацію (Є.В. Ключев, Ю.В. Матюхіна, Н.І. Формановська); 5) фатична функція є складовою комунікативної функції, яка забезпечує встановлення, підтримку та завершення контакту в процесах неінформативного спілкування та ритуалізованих ситуаціях з метою соціалізації індивідів (Б.Ю. Норман, Р.Й. Якобсон).

Розроблена комплексна методика виявлення спільного та відмінного у комунікативній та структурно-семантичній організації фатичних мовленнєвих актів базувалася на принципах *антропоцентризму*, *функціоналізму*, *структуралізму* та *системності* дала змогу простежити загальні тенденції у фатичному спілкуванні носіїв англійської та української мов. Для зіставлення комунікативної організації за *tertium comparationis* обрано фатичну функцію, яку виконує досліджувана одиниця у процесі комунікації. Зокрема, було описано виконання фатичними мовленнєвими актами однієї з трьох основних функцій: встановити контакт, підтримати контакт, завершити контакт.

Етап встановлення контакту визначає спрямування та подальший розвиток спілкування між мовцями, задає тональність усьому процесу вербальної взаємодії.

Ідентифіковано структурні різновиди (за В.І. Карабаном) ФМА встановлення контакту, які представлені простими: англ. 55 %; укр. 63 %, складними: англ. 6 %; укр. 11 % і складеними одиницями: англ. 39 %; укр. 26 %.

Установлено, що семантична організація ФМА встановлення контакту представлена як спільними для двох мов одиницями: компліментами, жартами, темпоральними та прагматичними маркерами (прохання, спонукання, наказ), емотивами, привітаннями-розпитуваннями про справи / здоров'я, так і відмінними – вибаченнями, згадками про зустріч – в англійській мові та привітаннями зі святом / з неділею, привітаннями-побажаннями здоров'я, образами – в українській.

Завершальний етап спілкування підводить підсумок комунікації та спрямований на фіксацію стосунків між мовцями. Структурні різновиди ФМА завершення контакту мають такі кількісні показники в англійській та українській мовах: прості: англ. 68 %; укр. 75 %; складні: англ. 13 %; укр. 12 %; складені: англ. 19 %; укр. 13 %. Семантична організація ФМА завершення контакту в англійській та українській мовах представлена спільними утвореннями такими, як формули прощання і благословення і відмінними: темпоральними одиницями розімкнення контакту, повідомленнями про розімкнення контакту, висловленнями подяки в англійській мові і проханнями, спонуканнями, наказами, запрошеннями до наступної зустрічі, прощаннями-побажаннями, прощаннями-вибаченнями – в українській.

Центральний етап спілкування, що характеризується комунікативною співпрацею мовців, відзначається також найбільшою кількістю фатичних мовленнєвих актів (англ. 78 %; укр. 73 %). Це дає підстави припустити, що фатика як елемент спілкування найбільшою мірою виявляється на етапі підтримки розмови, тобто на центральному етапі комунікації. Підтримка і продовження контакту для мовців є найважливішим процесом, який характеризується вживанням найбільшої кількості одиниць.

Визначено дві групи фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту в англійській та українській мовах: 1) спеціалізовані (звертання, емотиви, риторичні запитання, контролюючі запитання, вигуки, перепитування, повтори, підтакування, прагматичні маркери) й 2) неспеціалізовані (комплімент, похвала, жарт, образа, лайка, прокльони). Виокремлено два різновиди фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту за спрямуванням: адресатно-спрямовані та адресантно-спрямовані. Семантична організація фатичних мовленнєвих актів, які реалізують процеси підтримки контакту в комунікативних ситуаціях спілкування з огляду на національно-культурні стереотипи поведінки носіїв англійської та української мов характеризується: спільними спеціалізованими ФМА підтримки контакту адресанта (звертаннями; емотивами; риторичними запитаннями; контролюючими запитаннями); спільними спеціалізованими ФМА підтримки контакту адресата (вигуками, повторами, перепитуваннями); спільними неспеціалізованими ФМА (компліментами, жартами, образами) та відмінними (лайка та прокльонами – лише в українській мові).

Перспективи подальших досліджень полягають у можливості визначення та зіставлення динаміки фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах, а також у вивченні ментальних процесів продукування мовлення.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Павлик Н. “Комплімент на етапі підтримки контакту зі співрозмовником (на матеріалі англійської та української мов).” *Мова у світлі класичної спадщини та сучасних парадигм* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції : м. Львів, 10–11 березня 2017 р. Львів : ГО “Наукова філологічна організація «ЛОГОС»”, 2017. С. 25–28.
2. Павлик Н. “Перепитування як фатичний мовленнєвий акт на етапі підтримки контакту (на матеріалі англійської та української мов).” *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики* / редкол. В.І. Кушнерик та ін. Чернівці, Видавничий дім “РОДОВІД”, 2017. Вип. 2 (15). С. 94–99.
3. Павлик Н. “Підтакування як спосіб підтримки контакту зі співрозмовником (на матеріалі англійської та української мов).” *Матеріали XXIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції “Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації”* : Зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 24. С. 308–310.
4. Павлик Н. “Поняття фатичного мовленнєвого акту завершення контакту.” *Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук* : Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса, 27–28 лютого 2015 року. Одеса : Південноукраїнська організація “Центр філологічних досліджень”, 2015. С. 71–74.
5. Павлик Н. “Різновиди фатичних мовленнєвих актів.” *Наукові записки*. Випуск 138. Серія : Філологічні науки (мовознавство). Кіровоград : Видавець Лисенко В.Ф., 2015. С. 219–224.
6. Павлик Н. “Семантичне розмежування термінів фатичного спілкування.” *Нова філологія*. Збірник наукових праць. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. № 66. С. 161–166.
7. Павлик Н. “Фатична функція та її місце у системі функцій мови.” *Мова і культура* (Науковий журнал). К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. Вип. 17. Т. II (170). С. 120–126.
8. Павлик Н. “Фатичні мовленнєві акти завершення контакту у зіставному аспекті.” *Science and Education a New Dimension*. Philology, III (10). Issue : 47. Budapest, 2015. P. 80–83.

АНОТАЦІЯ

Павлик Н.В. Комунікативна та структурно-семантична організація фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах (на матеріалі драматичних творів кінця ХІХ – початку ХХ століть). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 “Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” (035 – Філологія). – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2018.

У дисертації запропоновано новий підхід до вивчення комунікативної та структурно-семантичної організації фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах; уточнено співвідношення між поняттями “фатика”, “фатична метакомунікація”, “фатичне спілкування”, “фатичне мовлення”. Розроблено комплексну методику зіставлення фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах; ідентифіковано три види фатичних мовленнєвих актів за комунікативною функцією в англійській та українській мовах: встановлення, підтримки та завершення контакту; скласифіковано фатичні мовленнєві акти встановлення та завершення контакту за структурою та здійснено їхню семантичну таксономію у зіставлюваних мовах; представлено семантичну організацію фатичних мовленнєвих актів підтримки контакту в англійській та українській мовах; схарактеризовано спільні закономірності та національно-культурні відмінності в комунікативній і структурно-семантичній організації фатичних мовленнєвих актів в англійській та українській мовах.

Ключові слова: фатичний мовленнєвий акт, встановлення контакту, підтримка контакту, завершення контакту, комунікативна функція, структурно-семантична організація.

АННОТАЦІЯ

Павлик Н.В. Коммуникативная и структурно-семантическая организация фатических речевых актов в английском и украинском языке (на материале драматических произведений конца XIX – начала XX веков). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание (035 – Филология). – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, МОН Украины, 2018.

В диссертации предложен новый подход к изучению коммуникативной и структурно-семантической организации фатических речевых актов в английском и украинском языках. Разработана комплексная методика исследования фатических речевых актов в английском и украинском языках.

Теоретическими предпосылками диссертационного исследования являются следующие:

1) фатика как явление коммуникативной лингвистики, которое направлено на вступление в общение ради самого общения, проявляется через фатическую метакоммуникацию, обозначающую процесс регуляции коммуникативного хода, направленного на установление и поддержание межличностных отношений;

2) фатическая метакоммуникация является гиперонимом, гипонимами считаем фатическое общение как процесс и фатическую речь как результат;

3) фатическая речь реализуется в процессах конативного характера, где происходит установление, поддержание и завершение контакта или же ухудшение и разрыв контакта; в речевом этикете, в фатическом диалоге и фатическом рассказе (Т.Г. Винокур, Г.Г. Почепцов, Н.И. Формановская, Gillian Brown, George Yule);

4) фатический речевой акт (ФРА) как способ реализации фатической речи является особенным речевым актом, который дает возможность передавать субъективную и объективную информацию о коммуникантах, но не передает новую когнитивную информацию (Е.В. Ключев, Ю.В. Матюхина, Н.И. Формановская);

5) фатическая функция языка является составляющей коммуникативной функции и обеспечивает установление, поддержку и завершение контакта в процессах неинформативного общения и ритуализированных ситуациях с целью социализации людей (Б.Ю. Норман, Р.Й. Якобсон).

Анализ материала проведен в соответствии с выделенными основными коммуникативными функциями фатических речевых актов, а именно: ФРА установления контакта, ФРА поддержания контакта и ФРА завершения контакта.

Описаны и сопоставлены структурные разновидности фатических речевых актов на этапах установления и завершения контакта.

Этап установления контакта определяет направление и дальнейшее развитие общения между коммуникантами. Идентифицированы структурные разновидности ФРА установления контакта, которые представлены простыми, сложными и составными единицами. Установлено, что семантическая организация ФРА установления контакта организована как общими единицами: комплименты, шутки, темпоральные и прагматические маркеры (просьба, побуждение, приказ), эмотивы, приветствие-осведомление о здоровье, так и отличительными: англ. извинения, вспоминание о встрече; укр. приветствие-пожелание здоровья, приветствие с воскресеньем / праздником, оскорбление.

Этап завершения общения дает возможность подвести итог всего общения и направлен на фиксацию определенного типа отношений с помощью использования конкретного фатического речевого акта завершения контакта. Определены структурные разновидности ФРА завершения контакта, которые представлены простыми, сложными и составными единицами. Семантическая организация ФРА завершения контакта в английском и украинском языках представлена общими единицами: формулы прощания и благословения. Ритуализированная единица завершения контакта в английском языке *Goodbye* является редуцированной формой благословения "*God be with you*" (в переводе "*Пусть Бог будет с Вами*").

Центральный этап общения, характеризующийся коммуникативным сотрудничеством, отмечен наибольшим количеством фатических речевых актов (англ. 78 %; укр. 73 %). Такие данные свидетельствуют о том, что фатика как элемент общения наиболее проявляется на центральном этапе коммуникации. Поддержание и продолжение контакта для коммуникантов является самым важным процессом.

Установлены две группы фатических речевых актов поддержания контакта в английском и украинском языках: 1) специализированные (обращения, эмотивы, риторические вопросы, контролирующие вопросы, восклицания, переспросы, повторы, поддакивания, прагматические маркеры); 2) неспециализированные (комплимент, похвала, шутка, обида, лайка, проклятие).

Сопоставление фатических речевых актов поддержания контакта дало возможность выделить два типа единиц: адресатно-направленные и адресантно-направленные. Общими специализированными ФРА поддержания контакта адресанта являются: обращения, эмотивы, риторические вопросы, контролирующие вопросы; общими специализированными ФРА поддержания контакта адресата являются: восклицания, переспросы, повторы, поддакивания; общими неспециализированными ФРА поддержания контакта: комплимент, похвала, шутка, обида; различия составляют лайка и проклятие – в украинском языке.

Ключевые слова: фатический речевой акт, установление контакта, поддержание контакта, завершение контакта, коммуникативная функция, структурно-семантическая организация.

SUMMARY

Pavlyk N.V. Communicative and structure-semantic organization of phatic speech acts in the English language and the Ukrainian language (based on the material of dramatic texts of the end of XIX – beginning of the XX centuries). – Manuscript.

Thesis for a Candidate's Degree in Philology, Speciality 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics (035 – Philology). – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, 2018.

Thesis offers a new approach to communicative, structural and semantic organization of phatic speech acts in the English language and the Ukrainian language based on the materials of the dramatic texts of XIX-XX centuries. The interrelation between the notions “phatics”, “phatic metacommunication”, “phatic communication” and “phatic speech” has been defined. The complex methodology of comparison of phatic speech acts in the English language and the Ukrainian language has been developed. Three types of phatic speech acts according to the communicative function have been identified: phatic speech acts of contact initiation, contact prolongation and contact termination. Phatic speech acts of contact initiation and phatic speech acts of contact termination have been classified according to the structural organization; the semantic taxonomies of these two types have been developed. The semantic organization of phatic speech acts of contact prolongation in both languages has been presented. Common characteristics and cultural and national differences in communicative and structure-semantic organization of phatic speech acts in the English language and the Ukrainian language have been defined.

Keywords: phatic speech act, contact initiation, contact prolongation, contact termination, communicative function, structure-semantic organization.